

Б. Хасенов*

«Bolashaq» Академиясы, Қарағанды, Қазақстан
(e-mail: khassenov.bolat@bolashaq.edu.kz)

Қазақ тіліндегі дауысты дыбыстардың семантикалық саралау қызметі: мөлшер және көлем категориясы

Мақала қазақ және жалпы түркі тілдеріндегі дыбыс символизмі құбылысының «кіші-үлкен» және «жалғыз-көп» бинарлы ұғымдарын қалыптастырудағы рөлін талдауға арналған. Дәстүрлі лингвистикада тілдік таңбаның уәжсіздігі негізгі қағида ретінде қабылданғанымен, соңғы онжылдықтардағы психолінгвистикалық, типологиялық және эксперименталды зерттеулер дыбыс пен мағына арасында табиғи, жүйелі байланыстар бар екенін дәлелдеп отыр. Осы тұрғыдан алғанда, дыбыс символизмі — адамның кеңістік, көлем, күш, мөлшер секілді базалық танымдық категорияларын тілде бейнелеудің көне механизмі ретінде қарастырылады. Зерттеудің негізгі мақсаты — қазақ тіліндегі дауысты дыбыстардың артикуляциялық және акустикалық ерекшеліктері арқылы «кіші-үлкен» және «жалғыз-көп» ұғымдарының қалай сараланатынын айқындау, сондай-ақ бұл құбылыстың мифологиялық және ертегілік дискурстағы көрінісін көрсету. Зерттеу барысында сипаттамалы, салыстырмалы-тарихи, типологиялық, семантикалық және дискурстық талдау әдістері қолданылды. Материал ретінде қазақ тіліндегі еліктеуіш сөздер, мөлшерлік мағына беретін лексемалар, сондай-ақ қырғыз, өзбек, якут, түрік, хакас, түрікмен тілдеріндегі параллель формалар пайдаланылды. Сонымен қатар қазақ және басқа түркі халықтарының ертегілерінен алынған кейіпкер аттары (мысалы, Тоңқылдақ — Шіңкілдек, таз — жеті ағайынды, қу — қырық көлес) талдауға енгізілді. Талдау нәтижелері төменгі тонды, жуан дауыстылардың (мысалы, «а», «о») «үлкен», «көп», ұғымдарымен, ал жоғары тонды, жіңішке, қысаң дауыстылардың (мысалы, «і», «ы») «кішкентай», «жалғыз», «әлсіз» мағыналарымен жүйелі түрде ассоциацияланатынын көрсетті. Бұл заңдылық еліктеуіш лексикада, туыстық атауларда және мифтік-ертегілік дискурста тұрақты түрде көрініс табады. Зерттеу дыбыс символизмінің тілдің уәжді, прототілдік қабатын сақтаған феномен екенін дәлелдеп, түркі тілдерінің семантикалық типологиясын тереңірек түсіндіруге үлес қосады.

Кілт сөздер: қазақ тілі, дыбыс символизмі, дауысты дыбыстар, мөлшер, көлем.

Kipicne

Тіл — адамзаттың дүниені тану, қабылдау және жіктеу жүйесінің ең көне әрі әмбебап құралы. Адам санасында қалыптасқан базалық бинарлы оппозициялар (үлкен-кіші, жалғыз-көп, күшті-әлсіз, жарық-қараңғы, жылы-суық т.б.) тек логикалық категориялар ретінде ғана емес, сонымен қатар дыбыстық форма арқылы да көрініс табады. Осы тұрғыдан алғанда, дыбыстық жүйе мен мағыналық құрылым арасындағы байланыс ертеден-ақ назар аудартқан күрделі мәселе. Дәстүрлі құрылымдық лингвистикада тілдік таңбаның уәжсіздігі негізгі қағида ретінде орныққанымен [1-2], кейінгі жылдары психолінгвистикалық, эксперименталды және типологиялық зерттеулер дыбыс пен мағына арасында табиғи, әмбебап ассоциациялар бар екенін дәлелдеп жатыр [3–13].

Дыбыс символизмі — тілдің осы уәжді қабатын сипаттайтын маңызды құбылыс. Ол адамның артикуляциялық, акустикалық және психофизиологиялық қабылдау ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Әсіресе, дауысты дыбыстардың тілдің көлденең және тік қалпы бойынша жіктелуі көлем, күш, мөлшер, эмоция сияқты абстракт ұғымдарды бейнелеуде жүйелі түрде қызмет атқаратыны көптеген тіл материалы негізінде көрсетіліп отыр. Төменгі тонды, жуан, ашық дауыстылардың «үлкен», «ауыр», «көп», «күшті» ұғымдарымен, ал жоғары тонды, жіңішке, қысаң дауыстылардың «кішкентай», «әлсіз», «аз», «жалғыз» мағыналарымен ассоциациялануы универсал тенденция ретінде сипатталады [13-15].

Түркі тілдерінде бұл құбылыс ерекше айқын көрінеді. Қазақ тіліндегі еліктеуіш сөздер жүйесі, туыстық атаулар, мифтік және ертегілік кейіпкерлердің аттары дыбыс пен мағына арасындағы осы табиғи байланыстың тілдік бейнесі іспетті. Ежелгі мифтік ойлау жүйесіне тән дуалистік модельдер (мысалы, ақ-қара, күн-түн, т.б.) тілде дыбыстық оппозициялар арқылы да кодталған. Сондықтан ды-

* Хат-хабар үшін автор. E-mail: khassenov.bolat@bolashaq.edu.kz

быс символизмі тек фонетикалық құбылыс емес, ол — тіл, мәдениет және мифологияның тоғысқан нүктесі.

Осы мақалада «кішкентай–үлкен» және «жалғыз–көп» ұғымдарының дыбыстық негізде қалай сараланатыны, олардың қазақ және басқа түркі тілдеріндегі көрінісі, сондай-ақ мифологиялық-ертегілік дискурс арқылы қалай символдық мәнге ие болатыны қарастырылады. Дауысты дыбыстардың акустикалық және артикуляциялық ерекшеліктері арқылы қалыптасқан бұл оппозициялар тілдің терең қабатында жатқан протосемантикалық механизмдердің сақталған ізі ретінде талданады.

Әдісі мен материалдары

Зерттеу дыбыс символизмі құбылысының «кіші–үлкен» және «жалғыз–көп» бинарлы ұғымдарын қалыптастырудағы рөлін айқындауға бағытталды. Жұмыста кешенді әдістемелік тәсіл қолданылды: сипаттамалы, салыстырмалы-тарихи, семантикалық, этимологиялық және лингвомәдени талдау әдістері өзара ұштастырылып пайдаланылды.

Зерттеу материалы ретінде қазақ тіліндегі еліктеуіш сөздер, туыстық атаулар, мөлшер мен көлемге қатысты лексемалар, сондай-ақ қазақ, қырғыз, өзбек, якут, түрік, хакас, түрікмен тілдеріндегі параллель формалар қамтылды. Сонымен қатар мифтік және ертегілік мәтіндерден алынған кейіпкер атаулары (мысалы, Тоңқылдақ — Шіңкілдек, таз — жеті ағайынды, қу — қырық көпес т.б.) талдауға енгізілді. Материал іріктеуде ұғымдық оппозиция (үлкен-кіші, жалғыз-көп, күшті-әлсіз) айқын көрінетін бірліктерге басымдық берілді.

Талдаудың бірінші кезеңінде дауысты дыбыстардың артикуляциялық (тілдің тік және көлденең қалпы) және акустикалық (жоғарғы/төменгі тон, ашық/қысаң) ерекшеліктері семантикалық белгілермен салыстырылды. Бұл үшін халықаралық фонетикалық әліпби (ХФӘ) жүйесі негізге алынды. Дауыстылардың жуан–жіңішке, ашық–қысаң оппозицияларының «үлкен-кіші», «көп-жалғыз» ұғымдарымен байланысы айқындалды.

Екінші кезеңде типологиялық салыстыру әдісі арқылы түркі тілдеріндегі еліктеуіш сөздердің фонетикалық варианттары (мысалы, дан/диң, лоп/лип, шар/шыр) жинақталып, олардың семантикалық айырмашылықтары сараланды. Бұл материалдар дауысты дыбыстардың дыбыс күші, мөлшер, кеңістік, жинақталу сияқты ұғымдарды кодтаудағы жүйелілігін көрсету мақсатында пайдаланылды.

Үшінші кезеңде мифологиялық және фольклорлық мәтіндерге дискурстық-семантикалық талдау жүргізілді. Кейіпкер аттарындағы дыбыстық құрылым олардың әлеуметтік, психологиялық және символдық статусының көрсеткіші ретінде қарастырылды. Бұл тұрғыда дуалистік мифология теориясы (Е. Мелетинский, А.М. Золотарев) және дыбыстық уәжділік қағидалары (Й. Охала, Й. Аурачер) әдіснамалық негіз ретінде алынды.

Соңында, алынған деректер сандық-сапалық тәсілмен қорытыла отырып, қазақ тіліндегі ашық а мен қысаң ы/і дауыстыларының негізгі оппозициялық маркерлер екені статистикалық және семантикалық тұрғыда дәлелденді. Осылайша, дыбыс символизмі прототілдік семантикалық жіктеудің сақталған ізі ретінде интерпретацияланды.

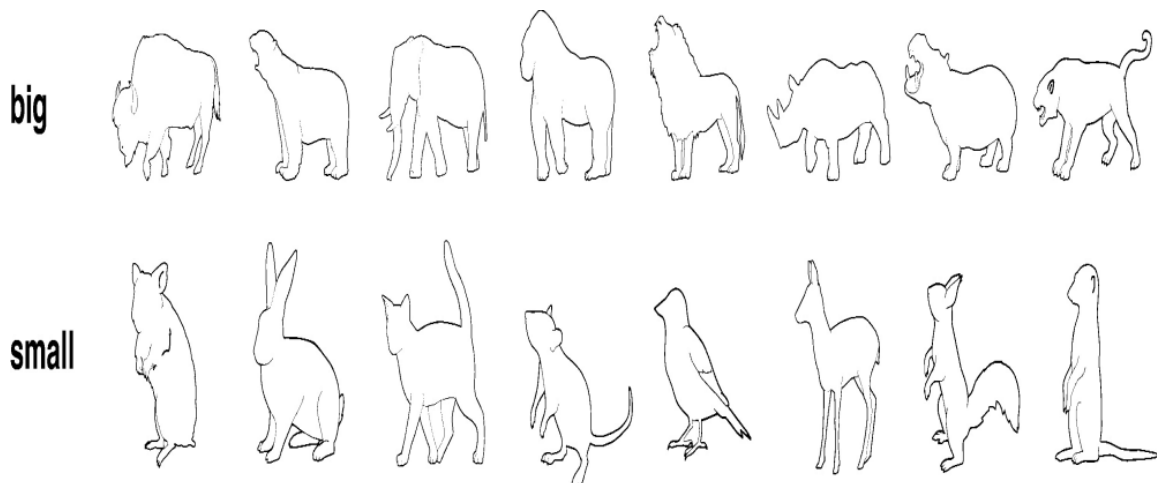
Нәтиже мен оның талқылануы

Дауыстылардың артикуляциясы мен көлем, мөлшер ұғымының арасындағы байланысты анықтауға арналған экспериментальді зерттеулерде төменгі тонды, тіл арты дауыстылар ‘ауыр’, ‘толық’, ‘үлкен’, ‘күшті’, ал жоғарғы тонды, тіл алды дауыстылар керісінше, қарама-қарсы ұғымдарды білдіретіні анықталды. Й. Охаланың (Ohala) пікірінше, бұндай ассоциациялар универсалды болып табылады [15]. Төмендегі 1-суретте қазақ тіліндегі дауыстардың артикуляциялық ерекшеліктерін көрсететін үлгі берілген.

1-сурет — ХФӘ-дегі дауыстылардың көрінісі

Тілдің көлденең қалпы бойынша дыбыстар тіл алды (жіңішке) және тіл арты (жуан), ал тік қалпы бойынша қазақ тілінде ашық-қысаң, шет тіл білімінде жоғарғы (высокие) тонды дыбыстар және төменгі (низкие) тонды дыбыстар деп жіктеледі. Й. Аурачер (J. Auracher) ІАТ (көмескіленген ассоциация тесті) арқылы жасаған ассоциативтік экспериментіне қатысушылар жасанды сөздерді (тіл алды: *kipite, kitepi, pekite, pikite* және тіл арты: *kotopi, kutopo, pokotu, tokopi*) жануарлармен сәйкестендіру керек болған [13]. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, қатысушылар піл, арыстан, бизон, т.б. секілді үлкен аңдарды тіл арты дауыстысы бар жасанды сөздермен атаған, ал тышқан, қоян, тиін, т.б. секілді кішкентай аңдарға тіл алды дауыстысы бар жасанды сөздер арқылы атау берген (2-сурет).

2-сурет — Үлкен-кішкентай ассоциациясы
Ескерту — сурет 13-әдебиеттен алынды

Түркі тілдеріндегі кейбір жас мөлшеріне қатысты туыстық атаулар дыбыс символикалы болып табылады. Мысалы, *ini* сөзі түркі тілдерінің басым көпшілігінде ер адамға қатысты мағынасы сақталған. Тек түрік диалектілерінде ‘қарындас’ (младшая сестра) деген әйелге қатысты мағынасы кездеседі [16, 246]. Өзге алтай тілдерінде мынадай формалары мен мағыналары бар: прототұңғұс-манчжур тілінде — **inan*, мағынасы: 1) husband’s younger brother; 2) (younger) brother- / sister-in-law; 3) sister’s children, 4) son-in-law, 5) husband’s younger sister; протокопей тілінде — **añä*, мағынасы — younger brother or sister; протожапон тілінде — **ani*, мағынасы — elder brother [17]. Жалпы алтай тілдерінде бұл сөздің ер мен әйелге қатысты мағынасы тең және ол мағыналар ‘кіші’ дегенді білдіреді. ‘Кіші’ деген ұғымды білдіруі сөз ішіндегі тіл алды, қысаң *i* дыбысына байланысты. Себебі көптеген тілде ‘кішкентай’ ұғымына қатысты терминдер *i* дыбысымен жасалған [6]. Ал *ini* сөзінің оппозициясы *aga* сөзінің ‘үлкен’ деген ұғыммен байланысты болуы сөз құрамындағы ашық, жуан *a*-ға қатысты болуы мүмкін. *Aga, aqqa* сөздері ең әуелі ер адамға қатысты қолданылып, кейіннен ‘үлкен’ деген мағына білдірген секілді. Мәселен, бала ақыл-есінің дамуына назар аударсақ, бала ең әуелі ер мен әйел деп ажыратады, содан кейін барып, үлкен-кішкентайға/кішіге жіктейді.

Іні сөзінің әйелге қатысты мағынасы бар екенін ескерсек, оның жуан варианты ретінде *ана* сөзін ұсынуға болады. *Іні* сөзінің ер мен әйелге қатысты мағынасы болса, *ана* сөзі тек әйелге қатысты мағыналарды ғана сақтап қалған. *Ана* және оның дериваттарының (мысалы, ене) мағыналары мынадай:

- 1) мать;
- 2) почетная женщина, матрона;
- 3) бабушка;
- 4) тетя;
- 5) няня;
- 6) сказочная женщина;
- 7) матка (у животных), самка, особь женского пола;

8) главная часть вещи, основной, главный [16, 204]. *Ана** сөзінің мағыналары ‘үлкендікпен’ (старший), ‘шаңырақтағы үлкен адаммен’ байланысты. Осы атаудағы тіл арты, ашық дауысты дыбыстың ‘үлкен’ деген ұғымға қатысы бар деп болжауға болады.

Біздің ойымызша, бұл феномен мифтік, ертегілік кейіпкердің жіктелуінде де өзіндік орны болған сыңайлы. Қазақ халқында «Тоғыз Тонқылдақ және бір Шіңкілдек» деген ертегі бар. Ертегі бойынша бір байдың екі әйелі болады. Бәйбішесінде (үлкен әйелде) тоғыз бала, тоқалында (кіші әйелде) бір бала. Бәйбішеден туған тоғыз бала сотқар болады. Сол себепті де халық оларды Тонқылдақ деп атайды. Бәйбішеден туған балалар тоқалдан туған баланы үнемі ұрып-соғып, жылатып, оған күн көрсетпейді. Сол себепті халық оны даусының ащылығына байланысты Шіңкілдек деп атайды. Қазақ тұрмыстық ертегілерінің генезисін зерттеген Е. Тұрсынов ертегіде екі әлеуметтік жік немесе екі фратрия арасындағы қарама-қайшылық көрініс тапқан деп жазады. Бұл қарама-қайшылық олардың есімдерінен де байқалады. Атақты морфолог А. Ысқақов былай деп жазған: «Еліктеуіш сөздердің түбіріндегі дауысты дыбыстардың я жуан, я жіңішке болуы да сөздің мағынасына әсер етеді. Мысалы: *шыңқ-шыңқ етеді, шіңк-шіңк етеді* дегендердің мағыналарында айырмашылық бар. *Шіңк-шіңк* дегендегі дауысты дыбыстың жіңішке болуынан еліктеуіш сөздің мағынасы сәл өзгешерек болып тұр, демек, одан дыбыс әлсіз болатыны, соған сәйкес, лажсыздықтан ащы келетіні аңғарылады. «Тоғыз тонқылдақ және бір шіңкілдек» деген ертегіде зорлықшыл, қара күш иесі тоғыз жігіттің тонқылдақ делініп аталуы, күші аз, әлсіз, бірақ тәсілшіл бір жігіттің шіңкілдек делініп аталуы кездейсоқ емес. Мұндағы *тонқылдақ* деген зат есім бастапқы *тоңқ* деген еліктеуіш сөзден, *шіңкілдек* деген зат есім бастапқы *шіңк* деген еліктеуіш сөзден шыққан» [18]. Дәстүрлі тіл білімінде еліктеуіш сөздер көп тілде кездесе бермейтін маргинальді құбылысқа жатқызылып, тиісті деңгейде зерттелмегені белгілі. Бұл Ф. де Соссюрдің ‘тілдік таңба уәжсіз’ деген қағидасынан туындаған. Ол былай деп жазған: «В доказательство того, что выбор означаемого не всегда произволен, можно сослаться на звукоподражания. Но ведь звукоподражания не являются органическими элементами в системе языка. Число их к тому же гораздо ограниченной, чем обычно полагают. Что касается подлинных звукоподражаний типа ‘буль-буль’, ‘тик-так’, то они не только малочисленны, но и в некоторой степени произвольны, поскольку они лишь приблизительные и наполовину условные имитации определённых звуков (сравните, фр. оиа-оиа, но нем. wau-wau — ‘гав! гав!’)» [1, 100].

Қазақ тіл білімі бойынша жүргізілген зерттеулерде еліктеуіш сөздердің саны басым екені анықталды. «Особо отмечаем роль первичных корней подражательных слов в казахском языке, сыгравших большую роль в формировании корпуса односложных моносиллабов. По нашим предварительным подсчетам в современном казахском языке активно и пассивно функционируют около 500 односложных корней, происходящих от трех (свето-звуко-двигательного) типов подражаний, которые в свою очередь дали языку более 5 тысяч производных образований» [19, 10], – дейді Ә. Қайдар. Осы себепті де қазақ тілі үшін еліктеуіш сөздер маргинальді құбылысқа жатпайды. Алдағы зерттеулерде осы мәселені ерекше назарда ұстау қажет.

Еліктеу сөздеріндегі негізгі оппозициялар тілдің тік қалпы бойынша жасалады (ашық-қысаң). Түркі тілдеріндегі төмендегі материалдар айтылған ойдың нақты дәлелі болып табылады:

– түрікмен тілінде *шар* — подр. шуму сильного бурного потока, *шыр* — подр. слабому журчанию родника, *зоңқ* подр. резкому вздрагиванию — *зиңқ* подр. тому же действию но более слабому, легкому; *лакыр* подр. звуку выливания жидкости из широкого сосуда — *лыкыр* подр. звуку

*Аустралезиялық деректер базасында осындай формадағы сөздер өте көп кездеседі және олар ‘ана’ деген мағына береді.

выливания жидкости из узкогорлого сосуда; *мо* подр. мычанию коровы — *мө* подр. мычанию теленка;

– якут тілінде *лон* подр. громкому звуку удара двух плоскостей твердых предметов — *лип* подр. глухому звуку хлопания плоскостью тяжелого предмета (напр., двери, чугунной плиты, ступки и т.д.), *лаң* подр. открытому раскатистому звуку колокола, медного таза при сильном ударе — *луң* подр. глухому стуку от удара по слабо резонирующей поверхности (напр., при ударе кулаком в грудь, спину);

– өзбек тілінде *пар* подр. шуму крыльев птицы, звуку вентилятора, и т.д. — *пир* подр. шуму крыльев мелких птиц при вспархивании, *таракла* — грохотать, трещать, стучать, тарабанить — *тириқла* стучать (тихо, негромко), *хур-хур* подр. храпу, храпению — *хир-хир* подр. хрипу, хрипению;

– хакас тілінде *сың* подр. брэнчаниу звону (стаканов, монета, и т.д.) — *саң* подр. звону, звучанию колокола [20, 37].

Қырғыз тілінде бір ғана еліктеу сөзінің түбірі әр түрлі вариантта кездесуі мүмкін. Мысалы, *даң*, *доң*, *дең*, *дуң*, *дөң*, *дың*, *диң* — дабыл қаққанда шығатын дыбысқа еліктеуден пайда болған сөздер. Бұл варианттар құрамындағы дауысты дыбыстар дабыл үнінің күшті (сильный) не әлсіз (слабый) екенін білдіреді. Сөйлеуде (речь) ең жиі қолданылатындары: *даң* — ең күшті (сильный) дыбыс, *диң* — дыбыс тоны бойынша ең әлсіз [20, 37].

Қазақ тілінде *а* және *ы* дыбыстарының жиілігі байқалады (кесте 14). CVC типті 134 еліктеуіш сөздің құрамында *ы* дыбысы 47, *а* дыбысы 36 рет кездеседі [20, 32].

Түркі тілдерінде еліктеуіш сөздердің қатты (громко)-әлсіз (тихо) оппозициясында *а-ы/и* дауыстыларының жиілігі байқалады (мысалы, сақ-сақ күлу — хохотать громко, раскатисто қатты күлу (ОКО, 246; ҚТТС, 700), сықылықта — хохотать, смеяться голосисто (о детях) (ОКО, 252), сақырла — сильно кипеть (ОКО), сақылдаған сары аяз — өте қатты аяз (ҚТТС, 706), тарс-тырс, сартсырт, т.б.). Сонымен қатар түркі тілдерінде *о-и* (i), *у-и* (i) дауыстылары арқылы да оппозитивті коннотация жасалады. Алайда бұлардың саны алдыңғылармен салыстырғанда аз (1-кесте).

1 - кесте

Қазақ тіліндегі CVC типті буын құрамындағы инлаут дыбыстардың статистикасы

Дауысты дыбыстар	ХФӘ	Инлаут
А	[ɑ]	36
Ә	[æ]	2
О	[ɔ]	8
Ө	[œ]	-
Ұ	[ɯ]	7
Ү	[y]	18
Ы	[ɨ]	47
І	[i]	11
Е	[e]	5

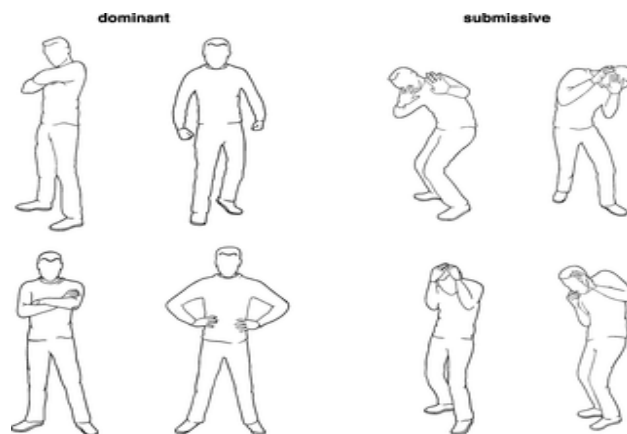
Ежелгі заман мәдениетін зерттеуші ғалымдардың пікірінше, миф, ертегі кейіпкерінің жағымды-жағымсыз болып жіктеуін қарапайым табиғи аналогиялармен (ыстық-суық, ақ-қара, жұмсақ-қатты, т.б.) байланыстырады. «Наши предки усмотрели простейшую аналогию между разделением своего рода на две эндогамные половины (а род отождествлялся со всем человечеством) и всего окружающего мира на две противоположные категории: холодное и горячее, белое и черное, твердое и мягкое, день и ночь, зиму и лето, и т.д.» [21, 83]. Ежелгі қоғамдық құрылыстың дуалды болғандығы жайлы көптеген деректер кездеседі. Этнограф А.М. Золотаревтің пікірінше, «Дуальная форма организации человеческого общества нашла отражение в мифологии, в частности, в таком ее древнейшем пласте, который представлен дуалистическими мифами» [22].

Миф пен тілдің байланысы ойлау мен сөйлеудің байланысы секілді, миф адам қиялының ойының жемісі болса, сөз сол ойды сыртқа шығарушы форма, ойдың атауы. Осы ой мен тілдің шығуында, қалыптасуында табиғи негіз жатыр. Адам баласының ақ пен қараны, күн мен түнді, т.б. ұғымдарды ажыратуы, атау беруі адамға тән генетикалық қабілет. Себебі сол ұғымдардың тілде көрініс табуы, оларға атау берілуі психобиологиялық факторлармен байланысты. Е. Мелетинский былай деп жазады: «Первоначальными «кирпичиками» мифологических символических классификаций являются не мотивы, а отношения в виде элементарных семантических оппозиций (ерекшелеген

біз — *Б.Х.*), в первую очередь соответствующих простейшей пространственной и чувственной ориентации человека (верх/вниз, левый/правый, близкий/далекий, внутренний/внешний, большой/маленький, теплый/холодный, сухой/мокрый, тихий/громкий, светлый/темный, парные различия цветов и т.п.), которые затем «объективируются» и дополняются простейшими соотношениями в космическом пространственно-временном континууме (небо/земля, земля/подземный мир, земля/море, север/юг, запад/восток, день/ночь, зима/лето, солнце/луна), в социуме (свой/чужой, мужской/женской, старший/младший, низший/высший)» [23]. Міне, осындай қарапайым семантикалық оппозициялар табиғи байланысқа негізделген, прототілдің қалдығы саналатын дыбыс символизмі арқылы ажыратылған болу керек.

Ертегілердегі кейіпкер атауы көбіне жалпы атаумен беріледі. Мәселен, «Тоғыз Тоңқылдақ және бір Шіңкілдек» деген ертегідегі атаулар ертегі сюжетіне сәйкес келіп тұр. Жуан дауысты дыбыс ‘үлкен’, ‘көп’ деген ұғымды, жіңішке дауысты дыбыс ‘кішкентай’, ‘жалғыз’ деген ұғымды білдіреді. Осы сюжетке ұқсас қырғыз, өзбек, якут, түрік, алтай ертегілерінде кейіпкерлер жалпы есіммен таз-плешивый, ку-хитрый деп беріледі. Бұл ертегі сюжеттерінің желісі барлық түркі халықтарында біріне-бірі ұқсас келеді*. Ертегілерде кейіпкерлердің бір тобының жалпы атауы — таз (плешивец, плешивый), ку (хитрец), бір тобынкі — жеті ағайынды, жеті қарақшы (разбойник), тоғыз бай, т.б. Таз, ку үнемі жалғыз, ал оған қорлық көрсететіндердің саны көп.

Дауысты дыбыстардың адамның психофизиологиялық қалпын білдіре алады. Мысалы, Й. Аурачердің экспериментіне қатысушылар суреттегі доминантты, өз өзіне сенімді дене тұрысын, кейпін (позасын) тіл арты дыбыстарымен ассоциацияласа, ал көңгіш, қорқақ, өзі өзіне сенімсіз (покорный, пугающий) бейнелерді керісінше бағалаған (3-сурет).

3-сурет — Аурачер эксперименті
Ескерту — сурет 13-әдебиеттен алынды

Мифтердің негізі мотив емес, қарапайым семантикалық оппозиция деген пайымды еске салсақ (Е. Мелетинский), онда сол атаулардың, кейіпкер мінезінің саралануы, бірінен бірі ажыратылуы дыбыстардың акустикалық-артикуляциялық ерекшелігімен байланысты туындағанға ұқсайды. Сонымен қатар бұл жерде жалғыз (бір) және көп (бірнешеу, тоғыз) секілді мөлшермен байланысты бинарлы ұғымдар да жатқан тәрізді. Мысалы, Шіңкілдек — жалғыз, біреу, ал Тоңқылдақ саны — тоғыз. Осындағы *бір* және *тоғыз* нақты сан атауын емес, жалпы мөлшер мағынасында тұр. *Шіңкілдек*, *бір* сөзінің құрамындағы *і* дыбысы ‘жалғыз’, ал *тоғыз*, *тоңқылдақ* сөзінің құрамында *о* дыбысы ‘көп’ дегенді білдіреді. Е. Тұрсынов түркі-моңғол ертегілеріндегі басты ерекшелігі ретінде қаһарманның жалғыз, ал оның дұшпандарының (жау, қарсылас) бірнеше болатынын көрсетеді. Мысалы, қазақтарда тазша және он бір ағайынды, қарияның бір баласы мен тоғыз баласы, бір ағайынды және жеті ағайынды, қырғыздарда бір тазша және жеті тазша, түркімендерде ку және қырық көпес, өзбектерде тазша және қырық қарақшы, моңғолдарда жалғыз адам және жеті ағайынды, т.б. Басты қаһарманның қарсыластары үнемі бірге, кеңесіп әрекет етеді. Е. Тұрсынов бұл ертегілердің қалыптасуында дуалистік мифтердің ізі сақталғанын жазады [24, 17]. Әу бастағы ертегі сюжеті екі ағайындының арасындағы теке-тіреске құрылады. Содан кейін уақыт өте келе ертегілердегі жағымсыз кейіпкер са-

*Бұндай аналогияны басқа халықтар ертегілерінен де табуға болады

ны артқан. Бұл ертегінің басты идеясына, сюжетіне нұқсан келтірмеген. Жағымсыз кейіпкерлердің саны бірнеше болғанымен, олар тек мөлшерлік ұғымда ғана ‘көп’, ‘бірнеше’ деп қолданылған.

Сөз мағынасының дамуы жалпыдан жалқыға қарай өрбиді деген пікірді есепке алсақ, прототүркі тілінде ‘жалғыз’ және ‘көп’ мағынасында қолданылған екі гипотезалық түбірді көрсетуге болады. Олар: **me(k/ɣ)* және **mo(k/ɣ)*. Күлтегін жазуында *Tenri teg* деген тіркесті ғалымдардың көпшілігі (В. Томсен, В.В. Радлов, т.б.) ‘как’, ‘словно’, ‘будто’, ‘подобно’ деп аударған. Қ. Сартқожаұлы *mez* сөзінің көне түркі жазба мұраларында төрт мағынасы болғанын айта келіп (мыс., сияқты; дейін; кимыл-іс-әрекетпен байланысты мағыналары; бір), осы мағыналардың ең негізгісі ‘бір’, ‘бір ғана’, ‘жалғыз’ деген ұғымды білдіретінін айтады. Ғалым Құтты біліктегі: «*jyl aj, kün keçer teg tiriğlig* — жыл, ай күн өтер, (бірақ) тек қана тірлік кешер (Мұнда бір ғана өмір сүрер деген мағына береді); М. Қашқаридегі *tek tur* — тек тұр, *tek keldim* — тек өзім ғана келдім (бір өзі ғана тұрған; бір өзі ғана келген) деген фактілерге ерекше назар аударған. «‘Тег’ лексиконының дәл осы мағынасы моңғол тілінде сақталған. Онда: *teg* — нөл деген мағына береді. Онымен қатар ‘бос орын’ деген мағына береді. Нөл көзге көрінбейді, сапалық қасиеті басым сандық мәні бар ұғым береді. Дәл осы іспетті ежелгі және байырғы түріктер ‘Тәңір’ бар, бірақ та көзбен көріп, қолмен ұстауға келмейтін құпия деген түсінікпен ‘*teg*’ деп белгіленген сияқты. Өйтсе ‘*Tenri teg*’ деген тіркес ‘Тәңір біреу ғана’ деген түсінік береді. Бұл дәстүрлі ойлау, қабылдау менталитет бүгінгі қазақ тілінде де сақталған. Онда: ‘*tek, tek qana*’ деген ұғымдар ‘бір, бір ғана’ деген ұғым береді» [25, 76]. Қазіргі қазақ тіліндегі *жеке* сөзі де осы сөзбен байланысты секілді. Ә. Қайдар *жеке* сөзіне былайша сипаттама берген: «*жек ир. первое, единичное; отдельное, особое; жекпе-жек поединок; жеке отдельно; эзіб. тэк одинокий» (ОКО, с. 195). Дегенмен де біздің ойымызша, бұл — түркінің төл сөзі. Бұл жерде *t ~ d ~ ж* дыбыстарының сәйкестігі анық байқалады: *тек ~ дек ~ жек* (некен сөзі де байланысты). *Тек* сөзі көне түркі жазба мұрасында сақталған (соқа басы). Яғни, тіл алды дыбысының *жалғыз* деген ұғымды білдіруі прототілдің жаңғырығы, ал оның көп деген оппозициясының негізі — **mo(k)* (тоғыз Тоңкылдақ). Сонымен қатар **mo* негізі ‘шеңбер’, ‘домалақ’, ‘үлкен’ деген ұғымдармен байланысты болып келеді. Мысалы, қазақ тілінде то-қ, то-й, то-л, то-мпай, то-мар, т.б. Бұл негізбен байланысты сөздерге төмпешік, тө-бе, до-малақ, до-п секілді лексемаларды да жатқызуға болады [20, 78]. Визуалды түрде нүкте және шеңберді елестетеді. Нүкте — бір, жалғыз, ал оны қоршайтын шеңбер — көп.

Қазақ тіліндегі еліктеуіш сөздердің құрамындағы ашық *a* мен қысаң *ы* негізгі оппозициялар болып табылады. Сондай-ақ, бұл құбылыс басқа да сөз таптарында көрініс тапқан: мысалы, *жый* (орфог. жи), *жыйын* (жиын), *жыйыл* (жиыл) сөздері мен *жай*, *жайыл*, *жаз* сөздерін салыстырғанда, *жый* түбірі бір жерге жинау немесе бір нүктеге тоғысу, бірігу дегенді білдірсе, *жайылу* деген сол нүктеден (мысалы, үйілген затты жаймалау, жазу (ҚТТС, 248-б.), тарау, таралу дегенді білдіреді. Мал *жайуу* (жаю) дегенде осы мағынамен төркіндес. Қазақ тіліндегі *нығыз*, *тығыз*, *сық*, *қыс*, *сығым* (күші басымнан көрген қыспақ; біруыс, бір кесек), *сығымда* (бір нәрсені алақанға алып қысу, сығу), т.б. сөздердегі *ы* дыбысы кішірейту, жинақтау (бір ету, біріктіру) секілді мәндерді білдіріп тұр. Тіпті бұл құбылыс мәдени лексикадан да көрініс тапқан: *сықпа* — уысқа салып төрт саусақпен сығымдап істелген құрт; *сықпа құрт* — сығымдап жасалған құрт; *сықпа май* — құтыдағы сығылып шығатын май (ҚТТС, 757-б.). Жаз бен қыс мезгіл атаулары да дыбыс символикалы сөздерге жатады. Жазда күн шуағы мол болады, күн ұзақ, ал қыста керісінше, яғни түбірдегі ашық-қысаң дыбыстар (сондай-ақ дауыссыздар *қ* мен *ж*) екі мезгіл атауының саралануына ұйытқы болып тұр.

Қорытынды

Жүргізілген талдау дыбыс символизмінің қазақ және жалпы түркі тілдеріндегі семантикалық жіктеуде жүйелі әрі терең қызмет атқаратынын көрсетті. «Кіші-үлкен», «жалғыз-көп» секілді базалық бинарлы оппозициялар тек логикалық-ұғымдық деңгейде ғана емес, тілдің дыбыстық құрылымы арқылы да уәжделіп, кодталатыны анықталды. Дауысты дыбыстардың артикуляциялық және акустикалық қасиеттері адамның кеңістік, көлем, күш, мөлшер туралы бастапқы танымымен тікелей байланыста қалыптасқан.

Зерттеу нәтижелері төменгі тонды, жуан, ашық дауыстылардың («а», «о», «ұ») «үлкен», «көп», «күшті», «кең» ұғымдарымен, ал жоғары тонды, жіңішке, қысаң дауыстылардың («і», «ы», «е») «кішкентай», «жалғыз», «әлсіз», «жинақы» мағыналарымен ассоциацияланатынын дәлелдеді. Бұл құбылыс тек жеке сөздер деңгейінде ғана емес, еліктеуіш лексикада, туыстық атауларда, мифтік-ертегілік кейіпкер аттарында және мөлшерді білдіретін концептілер жүйесінде де тұрақты түрде көрініс табады.

Ертегілік дискурстағы «Тоңқылдақ — Шіңкілдек», «таз — жеті ағайынды», «ку — қырық көпес» тәрізді оппозициялар дыбыстық форма арқылы әлеуметтік және символдық мәртебені айқындайды. Мұнда жуан дауыстылар көптік, үстемдік, күш бейнесін берсе, жіңішке, қысаң дауыстылар жалғыздық, әлсіздік, бірақ айлакерлік пен рухани басымдықты білдіретін семантикалық кодқа айналады. Бұл ертегілердің түпнегізінде жатқан дуалистік мифологиялық ойлаумен және архетиптік жіктеу жүйесімен сабақтас.

Осылайша, дыбыс символизмі — тілдің кездейсоқ емес, табиғи-уәжді қабаты екенін, оның адамзаттың алғашқы когнитивтік модельдерімен, мифологиялық танымымен және психофизиологиялық қабылдауымен тікелей байланысты екенін көрсетеді. Қазақ тіліндегі ашық а мен қысаң ы/і оппозициясының белсенділігі бұл жүйенің прототілдік деңгейден сақталып жеткенін айғақтайды. Алынған нәтижелер дыбыс пен мағына арақатынасына қатысты дәстүрлі көзқарастарды қайта қарастыруға негіз болып, түркі тілдерінің семантикалық типологиясын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Соссюр Ф. де. Курс по общей лингвистике / Ф. де Соссюр. — Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 1999. — 432 с.
- 2 Hockett C. The origin of speech / C. Hockett // *Scientific American*. — 1960. — Vol. 203. — No. 3. — P. 88–96.
- 3 Ramachandran V.S. Synaesthesia — a window into perception, thought and language / V.S. Ramachandran, E.M. Hubbard // *Journal of Consciousness Studies*. — 2001. — Vol. 8, No. 12. — P. 3–34.
- 4 Perniss P. Iconicity as a general property of language: evidence from spoken and signed languages [Electronic resource] / P. Perniss, R.L. Thompson, G. Vigliocco. — Access mode: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2010.00227/full>
- 5 Lockwood G. Iconicity in the lab: A review of behavioral, developmental, and neuroimaging research into sound-symbolism [Electronic resource] / G. Lockwood, M. Dingemans. — Access mode: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2015.01246/full>
- 6 Blasi D.E. Sound-meaning association biases evidenced across thousands of languages / D.E. Blasi, S. Wichmann, H. Hammarström et al. // *Proceedings of the National Academy of Sciences*. — 2016. — No. 113. — P. 10818–10823.
- 7 Sidhu D.M. Five mechanisms of sound symbolic association / D.M. Sidhu, P.M. Pexman // *Psychonomic Bulletin & Review*. — 2018. — Vol. 25, No. 5. — P. 1619–1643.
- 8 Nielsen A.K.S. The sound of round: Evaluating the sound-symbolic role of consonants in the classic takete-maluma phenomenon / A.K.S. Nielsen, D. Rendall // *Canadian Journal of Experimental Psychology*. — 2011. — Vol. 65, No. 1. — P. 115–124.
- 9 D’Onofrio A. Phonetic detail and dimensionality in sound-shape correspondences: Refining the bouba-kiki paradigm / A. D’Onofrio // *Language and Speech*. — 2013. — Vol. 57, No. 5. — P. 367–393.
- 10 Ozturk O. Sound symbolism in infancy: Evidence for sound — shape cross-modal correspondences in 4-month-olds / O. Ozturk, M. Krehm, A. Vouloumanos // *Journal of Experimental Child Psychology*. — 2013. — Vol. 114, No. 2. — P. 173–186.
- 11 Pejovic J. The development of spontaneous sound-shape matching in monolingual and bilingual infants during the first year / J. Pejovic, M. Molnar // *Developmental Psychology*. — 2017. — Vol. 53, No. 3. — P. 581–586.
- 12 Miyazaki M. The facilitatory role of sound symbolism in infant word learning / M. Miyazaki, S. Hidaka, I. Imai et al. // *Proceed. 35th annual conf. of the Cognitive Science Society*. — Berlin, 2013. — P. 3080–3085.
- 13 Auracher J. Sound iconicity of abstract concepts: Place of articulation is implicitly associated with abstract concepts of size and social dominance [Electronic resource] / J. Auracher. — Access mode: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone>
- 14 Khassenov B. Sound Symbolism in the Proto-Turkic Language / B. Khassenov // *3L: The Southeast Asian Journal of English Language Studies*. — 2021. — Vol. 27, No. 1. — P. 102–114.
- 15 Ohala J.J. The frequency code underlies the sound-symbolic use of voice pitch / J.J. Ohala // *Sound symbolism* — NY.: Cambridge University Press, 1994. — P. 325.
- 16 Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков: общетюркские и межтюркские основы на гласные / Э.В. Севортян. — М.: Наука, 1974. — 527 с.
- 17 Starostin S. The Tower of Babel. An Etymological Database Project [Electronic resource] / S. Starostin. — Access mode: <https://starling.rinet.ru/main.html>
- 18 Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі: морфология / А. Ысқақов. — Алматы: Ана тілі, 1991. — 384 б.
- 19 Кайдар А.Т. Структура односложных корней и основ в казахском языке / А.Т. Кайдар. — Алматы: Арыс, 2005. — 304 с.
- 20 Хусаинов К. Звукоизобразительность в казахском языке / К. Хусаинов. — Алма-Ата: Наука, 1988. — 232 с.
- 21 Иванов В.В. Чет и нечет: асимметрия мозга и знаковых систем / В.В. Иванов. — М.: Советское радио, 1978. — 185 с.
- 22 Золотарев А.М. Родовой строй и первобытная мифология / А.М. Золотарев. — М.: Наука, 1964. — 328 с.

- 23 Мелетинский Е. Поэтика мифа / Е. Мелетинский. — М.: Наука, 1976. — 407 с.
- 24 Турсунов Е.Д. Генезис казахской бытовой сказки: в аспекте с первобытным фольклором / Е.Д. Турсунов. — 2-е изд. — Алматы: Дайк-Пресс, 2004. — 192 с.
- 25 Сарткожаулы К. Орхон мұралары / К. Сарткожаулы. — Алматы: Абзал-Ай, 2012. — 328 б.

Б. Хасенов

Семантическая дифференцирующая функция гласных звуков в казахском языке: категории количества и размера

В статье рассматривается феномен звукового символизма в казахском и в целом в тюркских языках и его роль в формировании бинарных понятий «маленький–большой» и «один–много». Несмотря на то, что в традиционной лингвистике доминировал принцип произвольности языкового знака, современные психолингвистические, типологические и экспериментальные исследования свидетельствуют о наличии устойчивых и универсальных связей между звуковой формой и значением. В этом контексте звуковой символизм рассматривается как один из древнейших механизмов языковой репрезентации базовых когнитивных категорий, связанных с пространством, величиной, силой и количеством. Цель исследования заключается в выявлении того, каким образом артикуляционные и акустические характеристики гласных звуков в казахском языке участвуют в семантической дифференциации понятий «маленький–большой» и «один–много», а также в демонстрации отражения этого процесса в мифологическом и сказочном дискурсе. В работе применяются описательный, сравнительно-исторический, типологический, семантический и дискурсивный методы анализа. Материалом исследования послужили казахские звукоподражательные слова, термины родства, лексемы количественно-размерной семантики, а также параллельные формы в киргизском, узбекском, якутском, турецком, хакасском и туркменском языках. Дополнительно анализируются имена персонажей тюркских сказок (например, Тоңқылдақ — Шіңкілдек, таз — семь братьев, хитрец — сорок купцов). Результаты анализа показывают, что низкотональные, заднеязычные, открытые гласные («а», «о») систематически ассоциируются с семантикой «большой», «много», «сильный», «пространственно обширный», тогда как высокотональные, переднеязычные, узкие гласные («і», «ы») связаны с понятиями «маленький», «один», «слабый». Данная закономерность устойчиво проявляется в звукоподражательной лексике, системе родственных наименований и в мифо-сказочном дискурсе. Полученные результаты подтверждают, что звуковой символизм представляет собой мотивированный, протоязыковой пласт языковой системы и вносит вклад в более глубокое понимание семантической типологии тюркских языков.

Ключевые слова: казахский язык, звуковая символика, гласные, количество, размер.

B. Khassenov

The Semantic Differentiation Function of Vowels in Kazakh: Quantity and Size Categories

This article examines the phenomenon of sound symbolism in Kazakh and other Turkic languages, focusing on its role in the formation of the binary concepts “small–big” and “one–many.” Although the arbitrariness of the linguistic sign has long been a dominant principle in traditional linguistics, recent psycholinguistic, typological, and experimental studies provide substantial evidence for systematic and universal associations between sound form and meaning. From this perspective, sound symbolism is viewed as an ancient linguistic mechanism for representing fundamental cognitive categories related to space, size, strength, and quantity. The main objective of the study is to identify how the articulatory and acoustic properties of vowels in Kazakh contribute to the semantic differentiation of the concepts “small–big” and “one–many,” as well as to demonstrate how these distinctions are reflected in mythological and fairy-tale discourse. The study employs a combination of descriptive, comparative-historical, typological, semantic, and discourse-analytic methods. The research material includes Kazakh ideophones, kinship terms, and lexemes expressing quantitative and dimensional meanings, as well as parallel forms from Kyrgyz, Uzbek, Yakut, Turkish, Khakas, and Turkmen. In addition, the analysis incorporates character names from Turkic folk tales (e.g., Тоңқылдақ — Шіңкілдек, the bald trickster and seven brothers, the cunning hero and forty merchants). The findings demonstrate that low-pitched, back, open vowels (“a,” “o”) are systematically associated with the meanings “big,” “many,” “strong,” and “spatially extensive,” whereas high-pitched, front, close vowels (“i,” “u/i”) correlate with the concepts “small,” “one,” “weak,” and “compact.” This pattern consistently appears in ideophonic vocabulary, kinship terminology, and mythological-folkloric narratives. The study confirms that sound symbolism constitutes a motivated, proto-linguistic layer of the language system and contributes to a deeper understanding of the semantic typology of Turkic languages.

Keywords: Kazakh language, sound symbolism, vowels, size, volume.

References

- 1 Sossiur, F. de (1999). *Kurs po obshchei lingvistike* [Course in General Linguistics]. Ekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta [in Russian].
- 2 Hockett, C. (1960). The origin of speech. *Scientific American*, 203, 3, 88–96.
- 3 Ramachandran, V.S., & Hubbard, E.M. (2001). Synaesthesia — a window into perception, thought and language. *Journal of Consciousness Studies*, 8, 12, 3–34.
- 4 Perniss, P., Thompson, R.L., & Vigliocco, G. (2010). Iconicity as a general property of language: evidence from spoken and signed languages. *frontiersin.org*. Retrieved from <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2010.00227/full>.
- 5 Lockwood, G., & Dingemans, M. (2015). Iconicity in the lab: A review of behavioral, developmental, and neuroimaging research into sound-symbolism. *frontiersin.org*. Retrieved from <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2015.01246/full>.
- 6 Blasi, D.E., Wichmann, S., & Hammarström, H., et al. (2016). Sound-meaning association biases evidenced across thousands of languages. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113, 10818–10823.
- 7 Sidhu, D.M., & Pexman, P.M. (2018). Five mechanisms of sound symbolic association. *Psychonomic Bulletin & Review*, 25, 5, 1619–1643.
- 8 Nielsen, A.K.S., & Rendall, D. (2011). The sound of round: Evaluating the sound-symbolic role of consonants in the classic takete-maluma phenomenon. *Canadian Journal of Experimental Psychology*, 65, 1, 115–124.
- 9 D’Onofrio, A. (2013). Phonetic detail and dimensionality in sound-shape correspondences: Refining the bouba-kiki paradigm. *Language and Speech*, 57, 5, 367–393.
- 10 Ozturk, O., Krehm, M., & Vouloumanos, A. (2013). Sound symbolism in infancy: Evidence for sound — shape cross-modal correspondences in 4-month-olds. *Journal of Experimental Child Psychology*, 114, 2, 173–186.
- 11 Pejovic, J., & Molnar, M. (2017). The development of spontaneous sound-shape matching in monolingual and bilingual infants during the first year. *Developmental Psychology*, 53, 3, 581–586.
- 12 Miyazaki, M., Hidaka, S., & Imai, I., et al. (2013). The facilitatory role of sound symbolism in infant word learning. *Proceedings of the 35th annual conference of the Cognitive Science Society* (pp. 3080–3085).
- 13 Auracher, J. (2013). Sound iconicity of abstract concepts: Place of articulation is implicitly associated with abstract concepts of size and social dominance. *journals.plos.org*. Retrieved from <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone>.
- 14 Khassenov, B. (2021). Sound Symbolism in the Proto-Turkic Language. *3L: The Southeast Asian Journal of English Language Studies*, 27, 1, 102–114.
- 15 Ohala, J. J. (1994). The frequency code underlies the sound-symbolic use of voice pitch. *Sound symbolism*. New York: Cambridge University Press.
- 16 Sevortian, E. V. (1974). *Etimologicheskii slovar tiurkskikh yazykov: obshchetiurkskie i mezhtiurkskie osnovy na glasnye* [Etymological Dictionary of Turkic Languages: Common Turkic and Inter-Turkic bases on vowels]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 17 Starostin, S. (2026). The Tower of Babel. An Etymological Database Project. *starling.rinet.ru*. Retrieved from <https://starling.rinet.ru/main.html>.
- 18 Ysraqov, A. (1991). *Qazirgi qazaq tili: morfologiia* [Modern Kazakh language: morphology]. Almaty: Ana tili [in Kazakh].
- 19 Kaidar, A. T. (2005). *Struktura odnoslozhnykh kornei i osnov v kazakhskom yazyke* [Structure of monosyllabic roots and bases in the Kazakh language]. Almaty: Arys [in Russian].
- 20 Khusainov, K. (1988). *Zvukoizobrazitel'nost v kazakhskom yazyke* [Sound iconicity in the Kazakh language]. Alma-Ata: Nauka [in Russian].
- 21 Ivanov, V.V. (1978). *Chet i nechet: asimmetriia mozga i znakovykh sistem* [Even and Odd: asymmetry of the brain and sign systems]. Moscow: Sovetskoe radio [in Russian].
- 22 Zolotarev, A.M. (1964). *Rodovoi stroi i pervobytnaia mifologiia* [Clan system and primitive mythology]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 23 Meletinskii, E. (1976). *Poetika mifa* [Poetics of myth]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 24 Tursunov, E.D. (2004). *Genesis kazakhskoi bytovoï skazki: v aspekte s pervobytnym folklorom* [Genesis of the Kazakh everyday fairy tale: in the aspect of primitive folklore]. (2nd ed.). Almaty: Daik-Press [in Russian].
- 25 Sartkozhauly, K. (2012). *Orkhon muralary* [Orkhon Heritage]. Almaty: Abzal-Ai [in Kazakh].

Information about the authors

Khassenov, Bolat Rashidovich (corresponding author) — PhD, Academy “Bolashaq”, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: khassenov.bolat@bolashaq.edu.kz; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0092-7143>